

Розділ XXII Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

§ 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

У Кримінальному кодексі України 2001 р. уперше злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку виділені в окремому розділі і в більшості статей вказані такі суспільно небезпечні діяння, за які кримінальна відповідальність встановлена вперше. У цьому розділі передбачені ті злочини, які світове співтовариство визнає особливо небезпечними для всього людства, тому що вони підривають основи міжнародних відносин і здатні знищити саме людство (агресивна війна, застосування зброї масового знищення, геноцид тощо).

Важливою особливістю цих злочинів є їх зв'язок з міжнародним кримінальним правом, за яким ці діяння також визнаються злочинами. Поява у КК цієї групи злочинів безпосередньо пов'язана з багаторічними зусиллями світового співтовариства щодо виділення у міжнародному кримінальному праві групи злочинів, найбільш небезпечних для всього людства, і встановлення особливих умов відповідальності за їх вчинення (незалежно від того, чи є дії порушенням внутрішнього права країни, в якій вчинений злочин, а також від місця вчинення злочину, поширення на них юрисдикції Міжнародного кримінального суду тощо). Основними джерелами норм про такі злочини у міжнародному праві є: статuti Нюрнберзького (1945 р.) і Токійського (1946 р.) воєнних трибуналів, статuti міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії (1993 р.) і по Руанді (1994 р.), Римський Статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.), численні конвенції і резолюції ООН. З 1947 р. Комісія міжнародного права ООН готує Кодекс про злочини проти миру та безпеки людства. При кваліфікації злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку у багатьох випадках слід звертатися до міжнародно-правових джерел для з'ясування змісту норм або окремих понять.

Більшість злочинів, передбачених у розділі XX, вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечних дій. Суб'єктивна сторона всіх злочинів характеризується умислом. Відповідальність за посягання на життя представника

іноземної держави (ст. 443 КК) на-стає з 14 років, а за інші злочини — з 16 років. Згідно з ч. 5 ст. 49 КК давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та без-пеки людства, передбачених у статтях 437-439 КК і ч. 1 ст. 442 КК.

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного право-рядку можна поділити на три групи, виходячи з їх безпосередніх об'єктів: 1) злочини проти миру (статті 436, 437, 438, 447 КК); 2) зло-чини проти безпеки людства (статті 439, 440, 441, 442 КК); 3) злочини проти міжнародного правопорядку (статті 443, 444, 445, 446 КК).

§ 2. Злочини проти миру

Пропаганда війни (ст. 436 КК). Безпосередній об'єкт цього зло-чину — мир між державами і народами. Пропаганда війни була засу-джена Генеральною Асамблеєю ООН ще в 1947 р.

Предмет злочину — матеріали із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (друкована і рукописна про-дукція, аудіо- і відеокасети, дискети, лазерні диски та інші матеріаль-ні носії інформації).

Об 'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії: 1) публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування во-єнного конфлікту; 2) виготовлення матеріалів із закликами до вчинен-ня таких дій; 3) розповсюдження таких матеріалів.

Публічними визнаються заклики, які повідомляються багатьом особам у їх присутності

або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, заклики під час виступу по радіо чи на телебаченні).

Визначення агресії дано у резолюції XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. Під агресією слід розуміти застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що несумісний зі Статутом ООН.

Агресивна війна і військовий конфлікт є видами агресії. Агресивна війна вирізняється масштабною дією, поєднанням використання збройних сил з іншими засобами боротьби, постановкою та реалізацією певних політичних завдань. Військовий конфлікт характеризується використанням збройних сил для вирішення певних спірних питань між державами, наприклад, щодо кордону між ними.

У статті 436 КК йдеться про заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту між Україною та іншою державою, або лише між третіми державами. Для кваліфікації цього злочину не має значення, яка саме держава закликається до вчинення акту агресії.

Поняттям «виготовлення» охоплюються первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження для розповсюдження.

Розповсюдження матеріалів — будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в Інтернеті).

Цей злочин вважається закінченим, коли вчинена будь-яка із зазначених у ст. 436 КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Для виготовлення матеріалів обов'язковою є мета їх розповсюдження.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК). Це особливо тяжкий злочин, основні ознаки якого були закріплені ще в Статутах Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнбергу 1945 р. та Міжнародного воєнного трибуналу в Токіо 1946 р. Безпосередній об'єкт цього злочину — мир між державами та народами.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: за ч. 1 ст. 437 КК—планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій; за ч. 2 ст. 437 КК — ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Агресивну війну і воєнний конфлікт слід розуміти так само, як і у пропаганді війни (ст. 436 КК). Для кваліфікації цього злочину не має значення, була війна офіційно оголошена чи ні.

Планування означає розробку системи чи сукупності дій, окремих дій чи операцій, стратегії і/або тактики злочинних дій, які планується вчинювати в майбутньому: а) при підготовці, розв'язуванні, веденні агресивної війни; б) при підготовці, розв'язуванні воєнного конфлікту, веденні агресивних воєнних дій. Наприклад, розробка плану «Барба-росса» про напад Німеччини на Радянський Союз.

Підготовка може полягати у нарощуванні збройних сил, їх спеціальному навчанні, передислокації; накопиченні запасів зброї, боєприпасів, горючих матеріалів; проведенні розвідувальних заходів, спеціальної ідеологічної підготовці населення та в іншому створенні умов розв'язування і ведення агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту, ведення агресивних воєнних дій (наприклад, створення при підготовці Німеччини до Другої світової війни спеціальних підрозділів для масового вбивства людей).

Під розв'язуванням слід розуміти дії, безпосередньо спрямовані на реалізацію плану про початок агресивної війни чи воєнного конфлікту. Вони виражаються у створенні або інсценуванні конфліктної ситуації або конкретного приводу, провокації противника на початок дій з використанням зброї тощо (наприклад, організація переодягання німецьких солдат у форму поляків та їх уявного нападу на Німеччину в 1939 р.).

Участь у змові означає: а) участь у досягненні попередньої домовленості кількох осіб (суб'єктів злочину) щодо спільних дій, спрямованих на досягнення загальної мети — планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту; б) приєднання до такої домовленості після її досягнення іншими особами. У практиці така змова переважно призводить до створення організованих груп чи злочинних організацій, а приєднання до змови виражається у входженні до них та подальшій участі в них.

Веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій визнаються управлінські дії з реалізації агресивних планів, зокрема, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво збройними силами або проведенням військових операцій тощо.

Цей злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яке із зазначених у ст. 437 КК діянь.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел.

Суб'єктом цього злочину можуть бути службові особи, які здійснюють відповідні функції в системі державної влади чи збройних сил держави, уповноважені вирішувати питання воєнного планування і управління, а також інші особи.

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК). Безпосередній об'єкт цього злочину

— мир та міжнародний правопорядок у сфері війни та збройних конфліктів. Порушення законів та звичаїв війни призводять до втягнення у війну чи збройний конфлікт ще більшої кількості учасників, збільшення людських, матеріальних і духовних утрат, продовження конфлікту, що значно ускладнює відновлення миру.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 6) віддання наказу про вчинення таких дій.

У статті 438 КК йдеться про міжнародно-правові закони та звичаї війни, які застосовуються у випадках війни та збройних конфліктів міжнародного характеру.

Основні правила поводження з військовополоненими і цивільним населенням передбачені у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. (Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; Про поводження з військовополоненими; Про захист цивільного населення під час війни), а також у Додатковому протоколі I до цих конвенцій від 10 червня 1977 р.

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, зґвалтуванні та інших формах сексуального насильства, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо.

Примусовими визнаються роботи, проведення яких вимагається від населення під погрозою будь-якого покарання. Причому у цій статті КК маються на увазі тільки ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом (наприклад, роботи в організаціях військового або напіввійськового характеру).

Розграбування національних цінностей на окупованій території охоплює довільне їх

вилучення будь-яким способом, що поєднується з подальшим їх оберненням на користь іншої держави або окремих осіб. Предметом цих дій виступає майно, що має культурну або іншу національну цінність. Визначення культурних цінностей та їх особливий міжнародно-правовий захист передбачений Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. Незаконне, довільне і проводжуване у великому масштабі при-власнення іншого майна, що не викликається воєнною необхідністю, кваліфікується за ст. 438 КК як інше порушення законів та звичаїв війни (ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.).

Під засобами ведення війни слід розуміти предмети, речовини та гази, що використовується збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю.

Заборони застосування певних засобів ведення війни закріплені у вищезазначених конвенціях, а також у Санкт-Петербурзькій декларації про відміну застосування вибухових і запалювальних куль від 29 листопада 1868 р., Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 р., Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і рідин та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р., Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р., Конвенції про заборону або обмеження за-стосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що заподіюють надмірні пошкодження або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 р., Конвенції про заборону застосування, складування запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 р. та в інших документах (деякі з них наведені у ст. 439 КК).

Такі заборони можуть бути загальними або стосуватися конкретних видів засобів ведення війни. Наприклад, загальною є заборона застосовувати зброю, снаряди і речовини, що здатні заподіяти зайві ушкодження або зайві страждання, або велику, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу. До заборонених засобів ведення війни також належать: зброя «невибіркової» дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, нейтронна бомба, зброя, що раниць уламками, які не виявляються, міни-пастки тощо.

Серед інших порушень законів та звичаїв війни найбільш небезпечним є застосування заборонених методів ведення війни (наприклад, використання голоду серед цивільного населення, бомбардування і атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будівель,

симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я). Переліки таких порушень передбачені у ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р. та у ст. 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яке ді-яння, передбачене ст. 438 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел.

Суб'єктом віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може виступати будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432, 433, 434 КК, у яких передбачені спеціальні норми.

У частині 2 ст. 438 КК встановлена відповідальність за вчинення будь-якого ді-яння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним вбивством.

Найманство (ст. 447 КК). У частинах 1 і 2 ст. 447 КК передбачені самостійні склади злочинів, причому в ч. 1 йдеться про злочинні дії щодо найманців, а в ч. 2 — про відповідальність самих найманців.

Безпосередній об'єкт цих злочинів — мир між державами та на-родами. Злочинні дії найманців завжди є втручанням у внутрішні справи іншої держави.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1 ст. 447 КК, харак-теризують альтернативні дії: 1) вербування найманців; 2) фінансування найманців; 3) матеріальне забезпечення найманців; 4) навчання найман-ців; 5) використання найманців у військових

конфліктах чи діях.

Поняття найманця визначене у ст. 47 Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни, а також у Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 4 грудня 1989 р. Найманцем визнається за сукупністю ознак особа, яка: 1) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб битися у збройному конфлікті або у спільних насильницьких діях, спрямованих на повалення уряду чи інший підірив конституційного порядку держави або підірив її територіальної цілісності; 2) беручи участь у таких діях, керується головним чином бажанням одержати значну особисту вигоду і яка спонукається до цього обіцянкою виплати або виплатою матеріальної винагороди; 3) не є громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії; 4) не є постійним жителем на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії; 5) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, або держави, на території якої здійснюються спільні насильницькі дії; 6) не надіслана державою для виконання офіційних обов'язків.

Під вербуванням найманців слід розуміти безпосереднє запрошення, умовляння і набір за наймом людей для вчинення зазначених у ст. 447 КК дій за матеріальну винагороду. Вербування є закінченим з моменту укладення відповідної угоди з найманцем.

Фінансування найманців полягає у забезпеченні їх грошовими коштами. Під матеріальним забезпеченням слід розуміти забезпечення їх зброєю і боєприпасами, обмундируванням, засобами зв'язку та пересявання, приміщеннями тощо.

Навчання найманців означає проведення з ними теоретичних або практичних занять з їх підготовки для вчинення зазначених у ст. 447 КК дій.

Використання найманців у військових конфліктах чи діях — це залучення до безпосередньої участі у збройному конфлікті іншої держави або в насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Цей злочин вважається закінченим, коли вчинена будь-яка із вище-зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а вербування, фінансування, матеріальне забезпечення і навчання найманців, крім того, метою їх використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 447 КК передбачена відповідальність за участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав з метою одержання матеріальної винагороди.

Під збройними конфліктами інших держав слід розуміти збройні конфлікти міжнародного чи неміжнародного (внутрішнього) характеру. Міжнародні збройні конфлікти — це збройні конфлікти між двома чи більше державами (з проголошенням або без проголошення війни), а також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення. Збройні конфлікти неміжнародного характеру можуть бути між збройними силами однієї держави, або між такими силами та іншими організованими збройними групами, або тільки між такими організованими групами, які перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину території держави, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії. У більшості випадків такі конфлікти мають тривалий характер. У будь-якому випадку їх необхідно відрізнити від окремих порушень внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру.

Участь у збройних конфліктах інших держав означає фактичну безпосередню участь особи у воєнних діях у статусі найманця, наприклад, участь у спільній воєнній операції, керівництво боєм, індивідуальне виконання окремих воєнних завдань тощо. З моменту вчинення такої дії злочин вважається закінченим.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний з метою одержання

матеріальної винагороди.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку, і характеризується сукупністю вказаних вище ознак найманця.

§ 3. Злочини проти безпеки людства

Застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК). Безпосередній об'єкт цього злочину — безпека людства.

Предмет злочину — зброя масового знищення, заборонена між-народними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це, зокрема, бактеріологічна (біологічна), токсинна і хімічна зброя, щодо якої встановлені всеосяжні заборони в обов'язкових для України спеціальних конвенціях: Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р. (ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 21 лютого 1975 р.); Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 р. (ратифікована Верховною Радою України 16 жовтня 1998 р.). Предметом цього злочину також може бути ядерна зброя, але її заборона у між-народному праві має обмежений характер.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризує застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Під застосуванням слід розуміти використання вражаючих властивостей зброї відповідно до її цільового призначення як зброї масового знищення. Час і обстановка її

застосування не мають значення для кваліфікації цього злочину.

Застосування зброї масового знищення, щодо якої немає спеціальної заборони у міжнародному договорі України, може кваліфікуватися за ст. 438 КК як порушення законів та звичаїв війни (застосування зброї з невибірковим характером дії або такої, що завдає зайвих ушкоджень або страждань тощо).

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила діяння, передбачене ст. 439 КК.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 439 КК встановлена відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей (хоча б однієї людини) або інші тяжкі наслідки. Тяжкість наслідків визначається виходячи з конкретних обставин злочину (кількості потерпілих, характеру і роз-міру шкоди, заподіяної людям, тваринам, рослинам, довкіллю).

Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, тран-спортування зброї масового знищення (ст. 440 КК). Безпосередній об'єкт цього злочину — безпека людства.

Предметом злочину можуть бути види зброї, зазначені щодо ст. 439 КК, а також ядерна зброя та інша зброя масового знищення, щодо яких передбачена спеціальна заборона в міжнародних договорах України. Зокрема, така заборона передбачена в Договорі про заборону випро-бувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою від 5 серпня 1963 р. (ратифікований СРСР 25 вересня 1963 р.), Дого-ворі про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. (Україна приєдналась до Договору

16 листопада 1994 р.), Договорі про все-осяжну заборону ядерних випробувань від 27 вересня 1996 р. (ратифікований Україною 16 листопада 2000 р.).

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні дії: розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Під розробленням зброї масового знищення розуміють дії з її створення, які передують її виробництву (розроблення теоретичних основ пристрою і дії зброї та їх дослідно-конструкторська перевірка, подібні роботи зі збільшення вражаючих властивостей зброї тощо).

Виробництво — це дія з безпосереднього створення реальних одиниць такої зброї для практичного використання. Способи виробництва можуть бути будь-якими.

Придбання являє собою отримання такої зброї будь-яким способом (купівля, обмін, викрадення, прийняття як подарунка або винагороди тощо).

Зберігання означає контрольоване винним утримання зброї у визначеному ним місці. Зберігання, наприклад, може порушувати заборону, передбачену Договором про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 7 грудня 1970 р. (ратифікований Президією Верховної Ради Української РСР 17 серпня 1971 р.).

Збут — будь-яке відчуження зброї іншій юридичній або фізичній особі або державі.

Під транспортуванням розуміють переміщення зброї будь-яким транспортним засобом.

Цей злочин буде закінченим, коли вчинено будь-яку із зазначених у ст. 440 КК дію хоча б

щодо однієї одиниці зброї масового знищення.

Суб'єктивна сторона злочину — прями́й умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Екоцид (ст. 441 КК). Безпосередній об'єкт цього злочину — еко-логічна безпека людства.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити еколо-гічну катастрофу.

Масове знищення рослинного і тваринного світу означає знищення великої кількості рослин і/або тварин, або їх повне знищення на певній території. Наприклад, під час війни у В'єтнамі у деяких районах усе живе практично було знищене хімічними речовинами.

Отруєння атмосфери або водних ресурсів — це їх забруднення отруйними або іншими шкідливими для людини, тваринного або рос-линного світу речовинами. До водних ресурсів належать як поверхне-ві, так і підземні води.

Під іншими діями слід розуміти інші шкідливі дії щодо тваринно-го і рослинного світу, атмосфери і водних ресурсів або дії щодо інших природних об'єктів (наприклад, землі та її надр), або щодо навколиш-нього природного середовища взагалі (наприклад, руйнування озо-нового шару).

Кожна із зазначених у ст. 441 КК дій характеризується тим, що вона може спричинити екологічну катастрофу. Це має принципове значення для відмежування цього злочину від злочинів проти до-вкілля (статті 236-254 КК).

Екологічна катастрофа — це особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням таких критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність; 4) суттєві зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна круго-обігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому.

Цей злочин вважається закінченим, коли вчинено будь-яке із зазначених у ст. 441 КК діянь, яке могло спричинити екологічну катастрофу.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Геноцид (ст. 442 КК). Безпосередній об'єкт злочину — безпека існування національних, етнічних, расових і релігійних груп.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується як діяння, спрямоване на повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом: 1) позбавлення життя членів такої групи; 2) заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 3) створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. Аналогічне визначення геноциду передбачене в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9

грудня 1948 р., а також у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду.

Позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи — це умисне вбивство усіх або окремих членів групи, вчинене у зв'язку з належністю потерпілого до такої групи, спричинене не такою належністю. Такий само зв'язок характеризує заподіяння членам такої групи тяжких тілесних ушкоджень.

Створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, може виражатися у позбавленні групи продуктів харчування чи інших життєво важливих засобів існування, обмеженні або позбавленні медичної допомоги, створенні небезпечних для життя екологічних умов, насильницькому переселенні в непридатні для проживання місця тощо.

Скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі — це насильницька стерилізація, кастрація або контрацепція, заборона шлюбних союзів між членами однієї групи, примушування до абортів або створення життєвих умов, які сприяють збільшенню кількості ви-мушених абортів, тощо.

Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу означає їх передачу в іншу національну, етнічну, расову чи релігійну групу, вчинену всупереч волі батьків або осіб, які їх замінюють, і поєднану із застосуванням фізичного або психічного насильства.

Кваліфікація геноциду не залежить від того, вчинений він у мирний чи у воєнний час.

Цей злочин вважається закінченим: у перших двох формах — з моменту настання наслідків у вигляді відповідно біологічної смерті та тяжких тілесних ушкоджень, а в інших формах — коли вчинено зазначені діяння. Однак у будь-якому випадку розв'язання цього питання не залежить від того, чи настали фактично наслідки у вигляді знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 442 КК передбачена відповідальність за: 1) публічні заклики до геноциду; 2) виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження; 3) розповсюдження таких матеріалів.

Основні поняття у цьому складі злочину визначаються аналогічно пропаганді війни (ст. 436 КК).

§ 4. Злочини проти міжнародного правопорядку

Посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК). Безпосередній об'єкт цього злочину — нормальні міжнародні відносини, що необхідні для співробітництва між державами. Додатковим обов'язковим об'єктом є життя людини.

Потерпілим від цього злочину може бути лише представник іноземної держави або інша особа, яка має міжнародний захист.

Такий захист передбачений міжнародним правом, зокрема Конвенцією про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14 грудня 1973 р. Відповідно до цієї Конвенції особами, що користуються міжнародним захистом, визнаються: 1) глава держави, у тому числі

кожний член колегіального органу, який виконує функції глави держави згідно з конституцією відповідної держави, глава уряду чи міністр закордонних справ, який перебуває в іноземній державі, а також члени його сім'ї, які його супроводжують; 2) будь-який представник чи службова особа держави, чи будь-яка службова особа, чи інший агент міжурядової міжнародної організації, який, коли проти нього, його офіційних приміщень, його житлового приміщення чи його тран-спортних засобів було вчинено злочин, має право згідно з міжнародним правом на спеціальний захист від будь-якого нападу на його особу, свободу і гідність, а також члени його сім'ї, що проживають з ним.

Для встановлення кола осіб, які мають міжнародний захист, мають також значення: Конвенція про привілеї та імунітети ООН від 13 лютого 1946 р., Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи від 2 вересня 1949 р., Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р., Конвенція про спеціальні місії від 16 грудня 1969 р., Конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 р., Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та пов'язаного з нею персоналу від 15 грудня 1994 р., Угода про привілеї та імунітети Міжна-родного кримінального суду від 10 вересня 2002 р. та інші документи.

Об'єктивну сторону цього злочину становлять вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист.

Злочин вважається закінченим, коли вчинено замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, наприклад, коли злочинець стріляв з метою вчинити таке вбив-ство, проте не влучив у потерпілого.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом і альтернативною метою: 1) впливу на характер діяльності особи, яка має міжнародний захист; 2) впливу на діяльність держави чи органі-зацій, які особа представляє; 3) провокації війни; 4) провокації між-народних ускладнень (зриву міждержавних переговорів, розірвання дипломатичних чи консульських стосунків або окремих угод тощо).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку.

Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК).

Безпосередній об'єкт цього злочину такий самий, як у ст. 443 КК. Додатковими об'єктами можуть виступати власність або здоров'я, воля чи недоторканність людини.

Потерпілими від цього злочину можуть бути особи, які мають між-народний захист. Вони визначаються аналогічно ст. 443 КК.

Предмет злочину — службові і жилі приміщення осіб, які мають міжнародний захист. Перелік основних міжнародно-правових документів про такий захист наведений стосовно ст. 443 КК.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії: 1) напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають між-народний захист; 2) викрадення таких осіб; 3) позбавлення їх волі.

Під нападом слід розуміти дії, спрямовані на негайне досягнення злочинного результату шляхом насильства або створення реальної не-безпеки його застосування. Напад може поєднуватися з проникненням у службові чи житлові приміщення, знищенням, пошкодженням чи викраденням чужого майна, завданням тілесних ушкоджень.

Викрадення означає протиправне відкрите або таємне захоплення людини, поєднане з подальшим перевезенням чи в інший спосіб переміщенням її до іншого місця. Таке переміщення не характерне для позбавлення волі, яке виражається лише в позбавленні потерпілого на певний час можливості за своєю волею вибрати місце перебування.

Цей злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яку із зазначених у ст. 444 КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і альтернативною метою, яка є такою ж, як у ст. 443 КК.

Суб'єкт злочину — будь-як особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 444 передбачена відповідальність за погрозу вчинення будь-яких дій, передбачених частиною першої цієї статті.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця (ст. 445 КК)^[1]. Безпосередній об'єкт цього злочину — міжнародний правопорядок у сфері використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Об'єктивну сторону злочину характеризує незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, крім випадків, передбачених Кримінальним кодексом України.

Символіка Червоного Хреста і Червоного Півмісяця — це емблеми у вигляді червоного хреста і/або червоного півмісяця на білому тлі, назви (слова «Червоний Хрест» і/або «Червоний Півмісяць») і спеціальних розпізнавальних сигналів (світлові, радіо-, електронні).

Ця символіка використовується для позначення осіб, рухомого та нерухомого майна, місць або територіальних зон і виконує захисну і розпізнавальну функції. Захисна функція означає, що під час війни або збройного конфлікту зображення Червоного Хреста або Червоного Півмісяця є видимим позначенням міжнародного захисту медичного і духовного персоналу, медичних формувань і санітарно-транспортних засобів, устаткування або запасів. Розпізнавальна функція передбачає використання символіки для позначення належності людини або об'єкта Міжнародному руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, розпізнавання медичних формувань і санітарно-транспортних засобів.

Для визначення незаконності використання символіки у конкретному випадку необхідно звертатися до інших нормативно-правових актів, зокрема, до Закону України «Про символіку Червоного Хреста і Червоного Півмісяця в Україні» від 8 липня 1999 р.^[2] Незаконне використання символіки може полягати у носінні її особами, які не мають на це права, незаконному позначенні транспортних засобів та іншого майна, використанні майна з незаконно нанесеною

символікою тощо.

Стаття 445 КК передбачає загальну норму про незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Тому вона не застосовується, якщо дії можна кваліфікувати за статтями, що передбачають спеціальну норму, наприклад, як військовий злочин за ст. 435 КК. Незаконне використання зазначеної символіки може бути кваліфіковане і за ст. 438 КК як порушення законів і звичаїв війни, наприклад, якщо таким чином особа симулює володіння статусом, що надає захист, при вчиненні вбивств, завданні поранень, захопленні в полон противника.

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила дії, передбачені ст. 445 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Піратство (ст. 446 КК). Кримінальна відповідальність за піратство встановлена відповідно до Женевської конвенції про відкрите море від 29 квітня 1958 р. і Міжнародної конвенції з морського права від 10 грудня 1982 р.

Безпосередній об'єкт цього злочину — безпека міжнародного мореплавання. Додатковим об'єктом можуть виступати відносини власності, а також життя, здоров'я, свобода, права та законні інтереси екіпажу або пасажирів морського чи річкового судна.

Об'єктивну сторону злочину характеризує використання озброєного чи незброєного судна для: 1) захоплення іншого морського чи річкового судна; 2) застосування насильства; 3) пограбування; 4) інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна.

Під морським і річковим судном розуміють будь-яке судно, у тому числі підводне, незалежно від його практичного призначення і використання.

Усі піратські дії, альтернативно передбачені ст. 446 КК, вчинюють-ся з використанням судна. Таким піратським судном, відповідно до зазначених вище міжнародних конвенцій, як правило, виступає

при-ватновласницьке судно. Використання військового корабля та іншого державного судна може кваліфікуватися як піратство лише у тих випадках, коли над ними встановлений контроль екіпажу, який учинив закат, або вони були захоплені сторонніми особами та в інших подібних випадках, коли вони фактично незаконно перебували під владою приватних осіб і використовувалися в їх інтересах.

Захоплення іншого судна означає самовільне встановлення фактичного панування (влади) над ним з отриманням можливості його використання на власний розсуд.

Під насильством розуміють фізичне насильство щодо екіпажу чи пасажирів іншого судна або погрозу його застосування. Воно може полягати в нанесенні тілесних ушкоджень, побиттів, мордуванні тощо.

Пограбування — це протиправне відкрите викрадення чужого майна, яке знаходиться на борту іншого морського чи річкового судна.

Інші ворожі дії щодо екіпажу чи пасажирів іншого судна можуть виражатися у позбавленні або обмеженні волі, захопленні в рабство, нарузі над їх гідністю тощо.

Обов'язковою ознакою піратства є місце його вчинення — відкрите море або інше місце поза юрисдикцією будь-якої держави. Учинення таких дій у межах території держави кваліфікується за іншими статтями КК: як захоплення морського чи річкового судна (ст. 278 КК), бандитизм (ст. 257 КК), розбій (ст. 187 КК), грабiж (ст. 186 КК) тощо.

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яку із зазначених у ст. 446 дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і метою одержання матеріальної винагороди (безпосередньо в результаті пограбування іншого судна чи від інших осіб) або іншої особистої вигоди (усунення чи послаблення конкурента, підвищення на роботі, службі чи в злочинній ієрархії тощо).

Суб'єктом цього злочину може бути член екіпажу чи пасажир піратського судна, який досяг 16-річного віку.

У частині 2 ст. 446 КК встановлена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони вчинені повторно або спричинили загибель людей (хоча б однієї людини) чи інші тяжкі наслідки (наприклад, затоплення судна).

Контрольні запитання

1. Чи має значення для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 436 КК, яка війна пропагується і між якими державами?
2. Як кваліфікуються дії особи, яка брала участь лише у плануванні агресивної війни?
3. У чому полягає значення міжнародного права для кваліфікації порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК)?
4. Яка особа визнається найманцем? Хто може бути суб'єктом найманства (ст. 447 КК)?
5. Які дії зі зброєю масового знищення визнаються злочинними за статтями 439 та 440 КК?
6. У чому полягають основні відмінності екоциду (ст. 441 КК) від злочинів проти довкілля (статті 236-254 КК)?
7. Які ознаки суб'єктивної сторони геноциду мають вирішальне значення для його відмежування від злочинів проти життя та здоров'я особи?
8. Які дії щодо осіб, що мають міжнародний захист, визнаються злочинними за статтями 443 та 444 КК?
9. В якому співвідношенні перебувають злочини, передбачені статтями 445, 435 та 438 КК?
10. Яке значення для кваліфікації піратства (ст. 446 КК) мають ознаки місця вчинення цього злочину та судна, що використовується при вчиненні злочинних дій?

^[1] Законом України від 22.10.2009 р. № 1675-VI до ст. 445 КК внесені доповнення (див.: Голос України. - 2009. - 19 листоп. (№ 219)).

^[2] Бачин. Версія. Рідні Українці. - 1993. - № 36. - С. 216.